

Özgün Makale (Teorik Araştırma)

Unique Article (Theoretical Research)

Geliş Tarihi – Submitted: 17.09.2024

Kabul Tarihi – Accepted: 31.07.2025

Atıf Bilgisi / Reference Information

Kalaycı-Kırlıoğlu, H. İ. & Yöntem, M. (2025). Afetlerde dezavantajlı bir grup olarak çocukların değerlendirilmesi. Ufkun Ötesi Bilim Dergisi, 25 (1), 29-61.

Doi: <https://doi.org/10.54961/uobild.1551453>

AFETLERDE DEZAVANTAJLI BİR GRUP OLARAK ÇOCUKLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Muhammet Ali YÖNTEM¹

H. İrem KALAYCI KIRLIOĞLU²

ÖZET

Bu literatür incelemesinin amacı gelişim dönemleri esas alınarak afet sürecinde çocukları değerlendirmektir. Literatür oluşturmak ve tanımlamak için Türkiye’de yaygın dergi ağına sahip Dergipark veri tabanı tercih edilmiştir. İncelenmek üzere mevcut makalelerin çeşitliliğini artırmak için arama kriterleri, kriz durumlarında çocuk ve ergenler şekilde genişletilmiştir. Bu yaklaşımla çalışma, literatür incelemesine dahil edilebilecek toplam 46 makaleyle sonuçlanmıştır. Bu son toplamın 28’i afet sürecinde çocuklara yönelik değerlendirmeyi kapsamaktadır. Ortaya çıkan temalar; afet olgusu, dezavantajlı gruplar ve afetlerden etkilenme düzeyleri ve psikososyal müdahale

* Bu çalışmanın bir kısmı “Afetlerde Çocuklara Yönelik Psikososyal Destek Hizmetleri” başlığıyla “25. Ulusal Sosyal Hizmet Sempozyumu 2023: Cumhuriyet’in 100. Yılında Sosyal Hizmetin: Dünü, Bugünü ve Geleceği” adlı sempozyumda sözlü bildiri sunulmuştur.

¹ Karabük Üniversitesi, Sosyal Hizmet Yüksek Lisans Programı, ORCID: 0000-0003-1405-5224, E-posta: muhammetyontem@gmail.com

² Karabük Üniversitesi, Sosyal Hizmet Bölümü, ORCID: 0000-0002-8352-8868, E-posta: hurirkal@gmail.com, iremkalayci@karabuk.edu.tr

sürecidir. Afet anında ve sonrasında bireysel veya toplumsal olarak yaşanan hasar ve kayıplara yönelik yeterli mesleki donanıma sahip saha çalışanlarının belirli bir sistem üzerinden uyguladığı müdahale sürecine psikososyal müdahale süreci denilmekle beraber bu sürecin belirli araçlara sahip olduğu söylenebilir. Müdahale sürecindeki araçlar alt başlıklara ayrılmaktadır. Bu alt başlıklar; ihtiyaç ve kaynak değerlendirmesi, psikolojik ilk yardım, sevk etme ve yönlendirme, bilgi merkezi yaratma, toplumsal örgütlenme, sosyal projeler ve eğitimler olmak üzere çeşitlendirilmektedir. Çocuk ve ergenlerin olumsuz davranış ve söylemlerine karşın meslek elemanları tarafından sağlıklı bir şekilde yürütülen psikososyal destek hizmetleri yaşamın devamı için oldukça önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Afet, Deprem, Çocuk, Ergen, Psikososyal Destek

ASSESSMENT OF CHILDREN AS A DISADVANTAGED GROUP IN DISASTERS

ABSTRACT

The aim of this literature review is to evaluate children in the disaster process based on developmental periods. In order to create and define the literature, the Journalpark database, which has a widespread journal network in Turkey, was preferred. In order to expand the variety of articles available for review, the search criteria were expanded to children and adolescents in crisis situations. This approach resulted in a total of 46 articles that could be included in the literature review. Of this final total, 28 of them covered assessment of children in the disaster process. The themes that emerged are disaster phenomenon, disadvantaged groups and their level of being affected by disasters and psychosocial intervention process. It can be said that the intervention process applied by field workers with adequate professional equipment for individual or social damages and losses during and after the disaster is called psychosocial intervention process and this process has certain tools. The tools in the intervention process are divided into sub-headings. These sub-headings include needs and resource assessment, psychological first aid, referral and guidance, creating information centers, social organization, social projects and training. Despite the negative behaviors and discourses of children and adolescents, psychosocial support services carried out by professionals in a healthy way are very important for the continuation of life.

Keywords: Disaster, Earthquake, Child, Adolescent, Psychosocial Support

GİRİŞ

Kaynağı fark etmeksizin aniden gerçekleşen ve normal yaşam seyrini sekteye uğratan afetler çocukların savunmasız kalmalarına neden olabileceği için bu süreçte çocukların çeşitli rehabilite edici eylemler ile desteklenmeleri önemli bir hale gelmektedir. Afet sürecinin öncesinden itibaren çocuğun güvenliği, sağlığı ve refahı adına gerekli düzenlemeler hassas bir şekilde geliştirilmelidir (Gözübüyük vd., 2015). Bu süreç yürütülürken çocukların yaşının, cinsiyetinin, eğitim ve sağlık durumunun, yaşının getirdiği gelişim özelliklerinin, yakınlarının kaybının, afetin çevrede bıraktığı yıkım ve hasar düzeyi büyüklüğünün önem arz ettiği görülmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Çocuklar da tıpkı yetişkinler gibi yaşanan afet sürecinden hem fiziksel hem de mental düzeyde etkilenerek çeşitli olumsuz tepkiler verebilir ve baş etme mekanizmaları kısa veya uzun vadede yeterli düzeyde gelişme göstermediği için yetişkinlere göre daha fazla risk altında bulunabilirler. Afetin etkilerini yaşamları boyunca taşımak zorunda kalabilirler ve çevrelerinde bulunan yetişkinlerin davranış, söylem ve kaygı düzeylerine göre kendi tepki düzeylerini de ortaya çıkarırlar (Akyılmaz ve Karka, 2009; Kousky, 2016). Gökler-Danışman ve Okay ve (2017)'in belirttiği gibi bu tepki düzeylerine ek olarak çocuklar travmatik bir deneyim olan afet sürecinden sonra sosyal ağlardan kendilerini soyutlayabilir, afet anını hatırlatan durumlardan uzak durma eğilimleri gösterebilir ve güven bağı konusunda kopukluklar yaşayabilirler.

Yaşanan afet süreci çocuklarda kriz ve travmatik bir olguya sebep olarak alışkın oldukları yaşam düzenlerinin bozulmasına, güvenli olarak gördükleri ortamların değişiklik göstermesine ve geleceğe dair planlamalarına ilişkin kaygı ve korkularında artışların yaşanmasına neden olabilmektedir. Çocukların afetler sırasında yaşadıkları deneyimler, suçluluk duyguları da dahil olmak üzere karmaşık duygusal tepkilere yol açabilmekte, özellikle çocukların yaşamı tehdit eden olaylardan sağ kurtulurken diğerlerinin kurtulamadığı durumlarda daha da belirginleşmektedir. Bu duyguların anlaşılması ve ele alınması, çocukların ruh sağlığı ve iyileşmeleri açısından büyük önem taşımaktadır (Fukuchi ve Koh, 2022).

METOD³

Literatür oluşturmak ve tanımlamak için Türkiye’de yaygın dergi ağına sahip dergipark veri tabanı tercih edilmiştir. Konu ile ilgili tarama yapılırken herhangi bir tarih sınırlaması getirilmemiştir. Yapılan bu literatür incelemesi öncelikle çocuk ve ergenlerin afet sürecindeki uyumlarına odaklandığından afet sürecinde yetişkinleri ya da diğer kırılgan grupları ele alan çalışmalar değerlendirmeye alınmamış, doğrudan reddedilmiştir. İncelenmek üzere mevcut makalelerin çeşitliliğini genişletmek için arama kriterleri, kriz durumlarında çocuk ve ergenler olacak şekilde genişletilmiştir. Bu yaklaşımla literatür incelemesine dahil edilebilecek toplam 46 makaleyle çalışma sonuçlandırılmıştır. İncelenen 46 makalenin 28’i afet sürecinde çocuklara yönelik değerlendirmeyi kapsamaktadır. Buna göre çalışma üç ana tema altında ele alınmıştır. Bu temalar afet olgusu, dezavantajlı gruplar ve afetlerden etkilenme düzeyleri ve psikososyal müdahale sürecidir.

AFET OLGUSU

İnsanlık tarihinin başlangıcından bu yana gerçekleşen afetler dünya üzerindeki her toplumun başa çıkmakta zorlandığı ve bireysel veya toplumsal düzeyde mücadele ederken farklı yaklaşımlar geliştirmeye çalıştığı süreçlere karşılık gelmektedir. Yalnızca gerçekleşen olay değil ortaya çıkardığı hasar, kayıp ve yıkımlar afet olarak ifade edilmektedir (Altun, 2020). Örneğin Center for Disaster Philanthropy’in (2022a, 2022b) oluşturmuş olduğu kayıtlardan hareketle ABD’nin çeşitli eyaletlerinde 4-5 Kasım 2022 tarihlerinde 30 farklı kasırga yaşanmış ve bu kasırgalar bölgede yaşayan 28 milyona yakın insanın hayatını tehlikeye atmıştır. Yine Dünya’nın farklı bir bölgesi olan Güney Queensland ve Yeni Güney Galler’de 27 Mart 2022 tarihinden itibaren bir yılda yağan yağmur miktarının bir haftada yağması neticesinde sel tehlikesi yaşanmış olduğu kaydedilmiştir. Sel tehlikesinde 20 bine yakın ev ve iş yeri sular altında kalmış ve insanlar yaşadıkları bölgeleri terk etmişlerdir.

³ Yönteme karar verilirken “A typology of reviews: an analysis of 14 review types and associated methodologies” adlı makale incelenmiş olup ardından “Blackwell Publishing, Ltd. Information overload within the health care system: a literature review” adlı makale doğrultusunda yöntem şekillenmiştir. İlgili makalelere sırasıyla aşağıdaki linkler aracılığı ile ulaşılabilir.

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x#b17>

<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1111/j.1471-1842.2004.00506.x>

Afet olgusunun literatürde bahsedilen çeşitli tanımları bulunmaktadır. “Afet, toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan doğal, teknolojik veya insan kaynaklı olaylar” bütününü ifade etmektedir (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun, 2009). İnsanların yaşamlarının normal seyri içerisinde rutin faaliyetlerini fiziksel, ekonomik, psikososyal ve kültürel yönlerden aksatan ya da tamamen durma noktasına getirerek toplulukları olumsuz bir şekilde etkisi altına alan, afet bölgesindeki yerel imkân ve kaynakların yaşanan kriz süreciyle baş edemediği ve doğal veya insan kökenli olayların sonuçları afet olarak değerlendirilmektedir. Afetlerin gerçekleşeceği kimi zaman önceden öngörülerek tedbirler alınırken kimi zaman da beklenmedik bir zaman diliminde ve aniden gerçekleşerek meydana gelen hasar veya kayıpların sonucu olduğu vurgulanmaktadır (Kadioğlu, 2011). Diğer bir tanıma göre ise afet, doğal ya da insan faktörüyle meydana gelmiş, insan yaşamını büyük ölçüde maddi ve manevi düzeylerde etkisi altına alabilecek ve çok sayıda yaralanma ve can kaybı yaşanması ile sonuçlanan olaylar bütünü olarak belirtilmektedir (Gözübüyük vd., 2015).

Yaşanan afetlerden etkilenen bireyler ve gruplar ise “afetzedeler” olarak nitelendirilmektedir (Altun, 2020). İlk toplumlardan itibaren afetlerle mücadele eden her toplum gelişim aşamalarında olumsuzluklar yaşamış ve bu toplumların dinamiklerinde derin keder ve sıkıntılar meydana gelmiştir. Hangi zaman aralığında ve nerede meydana geleceği öngörülemeyen afetler gerçekleştiği alan içerisinde bulunan insanlarda fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik olmak üzere farklı düzeylerde kayıplara neden olmuş ve bu kayıplar sonucunda insanların normal yaşam seyirlerinde uzun süreli ve geri dönüşü olmayan travmatik izler kaldığı vurgulanmaktadır (Altun, 2016; Kukuoğlu, 2018; Ayker, 2021). Subaşı (2015), afetlerin insan yaşamında yıkıcı ve hasar verici etkiler meydana getirmesinden dolayı sosyal ve kültürel yaşam faaliyetlerini sekteye uğrattığını ve insanların afetten önceki yaşamlarına dönmekte zorlandıklarının altını çizmektedir. Ayrıca afetler bahsedilen bu sonuçlarından hareketle toplumların hafızalarında uzun zaman dilimlerinde güncelliğini koruyabilmektedir (Avdar ve Avdar, 2022). Sonuç itibarıyla afetler meydana geldikleri andan itibaren insanların sosyal, ekonomik, psikolojik ve mental yaşam düzeylerinde aksaklıklara sebep olduğu, toplulukların kısa veya uzun vadede krizlerle karşı karşıya

kaldığı, insanların baş etme kapasitelerinde yetersizliklerin ortaya çıktığı ve birçok yaralanma veya ölümle sonuçlanan süreçler olarak değerlendirilebilmektedir.

Tarihsel Süreçte Afetlere Yaklaşım

İnsanlık tarihi kadar eski bir tarihe sahip olan afetlere karşı toplumların geliştirdiği yaklaşım ve söylemler zaman içerisinde değişim ve gelişim yaşamış olsa da çoğu zaman birbiriyle paralellik göstermiştir. Yaşanan bu afetler bireysel veya toplumsal olarak yapılan olumsuz davranış kalıplarının, ifadelerin, yönelimlerin ve Tanrı'nın insanlar için koymuş olduğu sınır ve yasaklara uymamanın sonucunda Tanrı'nın öfkesi, cezası veya uyarısı olarak düşünülmüştür (Aydın, 2012; İnce, 2020). Toplumlar arasında yaşanan savaşlar, çekişmeler, anlaşmazlıklar, verimsiz yaşam alanları gibi toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunların Tanrı tarafından ilahi bir işaret olduğuna yorulmuş ve olumsuzluklardan kurtulmak için çözümün yeniden Tanrı'ya karşı gösterilen saygı ve sevgi bağından geçeceğine yönelik bir inanış geliştirilmiştir. Ancak ilerleyen yıllar içerisinde afet olgusuna dair fikirlerin kendi içerisinde farklılık gösterdiği bilinmekle beraber bireylerin ve toplumların afetten etkilenebileceğinin görülmesi üzerine afetlerde din, dil, ırk, cinsiyet ve yaş ayrımının mümkün olmadığı ve afetten etkilenen toplumların benzer acı ve sıkıntıları yaşadığı ve ilahi bir sürecin kaynak olarak gösterilemeyeceği anlaşılmıştır (Subaşı, 2015). Varol ve Gültekin (2016)'ın belirttiği üzere ilk çağlarda gerçekleşen afetlere karşı toplulukların ilahi söylem ve yaklaşımları yerini zamanla akıl ve bilim temelinde olan coğrafya, antropoloji, sosyoloji gibi bilim dallarına bırakmaya başlamıştır. Doğa olaylarının önlenemeyeceğinin farkına varan topluluklar, yaşanan bu tür olayları en az hasarla atlatabilmeyi hedeflemiştir. Ancak bu süreçte toplulukların kültürel yapıları, dini inançları ve ekonomik seviyeleri belirli düzeyde afetler üzerinde etkili olmaya devam etmiştir.

Afetlerin Sınıflandırılması

Zaman içinde bilimsel faaliyetlere verilen önemin artması, teknolojinin gelişim göstermesi, insan faktörünün yansımaları, afet türlerinde yaşanan çeşitlilik hali, afetlerin hem çevreye hem de o çevrede yaşayan canlı topluluklarına verdiği zarar düzeylerinde artışların olması afetlere karşı hazırlık içerisinde bulunmayı ulusal ve uluslararası düzeyde gerekli kılmıştır. Afetlerin taşıdığı risklere yönelik gerekli

önlemlerin alınması, afetten önce bireylere ve topluluklara bilgilendirici faaliyetlerin gerçekleştirilmesi, afet anında ve sonrasında yaşanan olumsuzluklardan etkilenen insanlar için bütünleşik bir şekilde iyileştirme ve normalleştirme faaliyetlerinin yürütülmesinin önemli olduğu vurgulanmıştır (Limoncu ve Atmaca, 2018; Artan ve Özkan, 2020). Afetlere yönelik profesyonel müdahale süreçleri için oluşturulan kurum ve kuruluşların kimi zaman bu olumsuz etkileri asgari düzeye indirebilirken kimi zaman da bu konuda yetersiz veya başarısız oldukları değerlendirilmiştir. Bu başarısızlıkları azaltabilmek adına günümüzde afet öncesi, anı ve sonrası olarak bahsedilen bütünleşik afet sistemleri kurumlar tarafından uygulanmaya çalışılarak müdahalede bulunulması uygun görülmektedir (Altun, 2016). Keskin sınırlar çizilmemekle beraber afetler kendi içerisinde bazı farklılıklar gösterdiği için afet türleri ile ilgili sınıflandırmalar yapılmıştır. Buna göre Gözden ve diğerleri (2011) afetleri oluşum nedenleri ve gerçekleşme hızlarına göre iki ana gruba ayırarak incelemektedir:

1. Oluşum Nedenlerine Göre Afetler:

- Doğa Kaynaklı Afetler (Deprem, Sel, Yangın vb.)
- İnsan Kaynaklı Afetler (Savaş, Terör vb.)
- Teknoloji Kaynaklı Afetler (Nükleer Patlama, Radyoaktif Sızıntı vb.)

2. Gerçekleşme Hızlarına Göre Afetler:

- Hızlı Gelişen Afetler (Deprem, Çığ, Kasırga vb.)
- Yavaş Gelişen Afetler (Kuraklık, Küresel Isınma vb.)

Afetler türleri literatürde genel olarak bu başlıklar altında değerlendirilmekle beraber teknoloji kaynaklı afetlerin insanların gerçekleştirdikleri eylemlerden doğmuş olması teknoloji kaynaklı afetlerin de insan kaynaklı afetler başlığı altında değerlendirilmesinin uygun olacağı görüşü yaygınlık kazanmıştır (Altun, 2016). Ek olarak doğa kaynaklı afetler için de insanın etkili bir faktör olarak göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmektedir. Doğanın haddinden fazla tahrip edilmesi, yeryüzünün doğal dengesinin bozulması ve afetlerin insan tarafından siyasi bir araç olarak değerlendirilerek gerekli önlemlerin zamanında alınmaması doğa kaynaklı afetlerin yeryüzündeki tahribatını arttırmaktadır. Sonuç olarak eski afetlere her geçen gün yenileri eklenmekte ve toplumsal yapının sürekli olarak değişikliğe uğradığı ifade edilmektedir (Özer, 2017; İnce, 2020). Dünya üzerinde kendi akışı içerisinde devam eden doğa olaylarının insan yaşamında olumsuz bir şekilde etki göstermeye başlamasıyla beraber doğal afet olarak değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle toplumun fiziksel, sosyal, ekonomik ve psikolojik süreçlerinde aksamalara ve yıkımlara neden olan doğa olayları olarak belirtilmektedir (Kadioğlu, 2008). AFAD (2014)'ın afet yönetimi terimleri sözlüğünde ise doğa kaynaklı afet terimi "*Deprem, sel, heyelan, çığ,*

kuraklık, fırtına, dolu, hortum, göktaşı düşmesi vb. gibi oluşumu engellenemeyen jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve kaynağı dünya dışında olan tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçları” olarak değerlendirilmektedir. İnsan kaynaklı afetler ise savaşlar, terör olayları, göçler, salgın hastalıklar vb. gibi küresel boyuttaki eylemlerin yanında hatalı uygulama, planlama ve organizasyonların meydana getirdiği ulusal ve uluslararası durumların doğurduğu sonuçlar bütünü olarak belirtilmektedir (Kadioğlu, 2011). AYBÜ Sosyoloji (2023) bölümü tarafından yürütülen çalışmalarda afetlerin genel itibarıyla meydana geldiği bölgenin ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi dokularına göre kendine özgü sonuçların olduğundan bahsedilmektedir.

DEZAVANTAJLI GRUPLAR VE AFETLERDEN ETKİLENME DÜZEYLERİ

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren gerçekleşmekte olan afetlerin etkileri gelişen teknoloji ve endüstriyel faaliyetlerin gücü ile kontrol altına alınmaya çalışılmış ancak ekonomik büyüme ile birlikte toplulukların kendi içerisinde çeşitli sınıf ayrımları yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bu sınıf ayrımları, ekonomik olarak yeterli düzeyde olmamaları sebebiyle, afetler için gerekli önlemleri alamayan sosyal kesimlerin afetlere karşı daha savunmasız ve kırılgan olarak değerlendirilmelerine neden olmuştur (Boz ve Şengün, 2017). İnsanlar meydana gelen afetlerden deneyimleri ve olayları anlamlandırma düzeylerine göre etkilenebilmektedir. Afeti deneyimleyen bireylerin bazıları afeti “travmatik bir olay” olarak değerlendirirken bazıları ise “kısa süreli bir kriz süreci” olarak değerlendirebilmektedir. Ayrıca insanların cinsiyetleri, duygusal veya cinsel yönelimleri, toplum içerisinde sürdürdükleri rol ve görevleri, refah düzeyleri, dahil oldukları etnisite grupları, toplumsal yaşama katılımındaki engellilik hallerinin çeşitliliği gibi birçok özellik afet süreçlerinden etkilenebilirlik durumlarını farklılaştırmaktadır. Etkilenme düzeyleri insanlar arasında halihazırda bulunan sınıfsal farklılıkları pekiştirerek bu farklılıkların derinleşmesine de sebep olmaktadır (SHUDER, 2023). Afetler sonucunda risk grupları içerisinde yer alan ve dezavantajlı bireyler olarak değerlendirilen çocuklar, kadınlar, yaşlılar, engelliler, göçmen ve mülteciler, ağır yaralı ve evsiz kalmış insanlar bulunmaktadır (Çakır ve Aydoğmuş-Atalay, 2020; Işıklı, 2023; SHUDER, 2023). Söz konusu hassas grupların politika yapıcılar tarafından ileriye dönük kapsamlı afet planlama çalışmalarında göz önünde bulundurulmaları gerektiği; özel durumlarına bağlı olarak acil durum hazırlık planlarında, eğitimlerde ve

afet yardım çalışmalarında ihtiyaçlarına uygun karşılıkların yer alması gerektiği belirtilmektedir (Benevolenza ve DeRigne, 2019). Bahsedilen dezavantajlı gruplara belirli ölçüde değinmek ve afet sürecinin ilk anından itibaren bu gruplar için uygulanması gereken hizmetlerin neler olabileceğine dair çalışmalar gerçekleştirmek bu noktada uygun olacaktır.

Engelliler, sahip oldukları engel düzeylerinden dolayı afet öncesinde, anında ve sonrasında birçok zorluk yaşamaktadırlar. Engellilere özel gereksinimlerine uygun bir şekilde afet planlamalarının ve politikalarının gerçekleştirilmesi önem arz etmektedir. Afet yaşanmadan önce afet anında ve sonrasında uygulanacak hareket planı engel grubunun düzeyine göre detaylı ve uygun bir şekilde ifade edilmeli ve afet sonrasında hangi kurumlardan yardım isteyebilecekleri konusunda bilgilendirilmelidirler. Engellilerin sahip oldukları çeşitli engel düzeylerinden dolayı iletişim, erişilebilirlik, barınma, giyim, kişisel bakım, beslenme, tıbbi tedaviye erişim sağlama, rehabilitasyon sürecine dahil olabilmek, yaşanan afet sürecini anlamlandırma düzeyi gibi konularda mevcut yetersizliklerin olabileceği göz önünde bulundurularak meslek elemanları tarafından engellilerin tam iyilik halinin sağlanması için gerekli müdahale süreçlerinin biyopsikososyal şekilde yapılmasının önemi vurgulanmaktadır (Açıkkalın-Rashem ve Aslangiri, 2019; Afet İnf, 2023).

Afetlerden etkilenebilen diğer bir grup olan yaşlılar, yaşa bağlı ve kronik rahatsızlıklar nedeniyle günlük eylemlerini idame ettirebilmek için çevresindeki bireylerden destek veya yardım almak durumunda kalabilirler. Yaşlıların, başkalarına bağımlı olma durumlarından dolayı yaşanan afet süreçlerinde dezavantajlı bir konumda ve daha kırılgan bir grup içerisinde yer aldıkları belirtilmektedir (Çakır ve Aydoğmuş-Atalay, 2020). Afet sonrasında yaşlılara yönelik uygulanacak olan psikososyal destek hizmetleri kişinin mevcut durumuna ve kapasitesine göre farklılaşmaktadır. Öncelikli olarak yaşlılar kas ve iskelet sisteminde meydana gelmiş olabilecek fiziksel yaralanmaların giderilmesi için uygun birimlere yönlendirilmelidir. Ardından güvenli bir ortam oluşturularak kendisi ve yakınlarına dair endişe, kaygı, şok ve stres düzeylerine yönelik yardımcı olunması önem arz etmektedir. Ayrıca yaşlıların aile ve yakınları ile sağlıklı bir şekilde iletişim kurması için yardımcı olunmalı, yaşanan süreç içerisinde kayıpları varsa yas ve travma desteği sağlanmalıdır. Yaşlıların karar alma süreçlerine dahil edilmeleri psikososyal iyilik hallerinin güçlendirilmesi için önemlidir (Basında Ankara Üniversitesi, 2023).

Afetlerden etkilenen diğer bir sosyal grup ise göçmen ve mülteciler olarak değerlendirilmektedir. Yaşanan afet sürecinde ülkenin ana diline tam anlamıyla hâkim olmamak, arama kurtarma ekiplerine karşı güven duymamak ve yardım istemekte zorlanmak göçmen ve mültecilerin afet anında ve sonrasında yaşadıkları sorunlar arasında bulunmaktadır. Göçmen ve mültecilerin afet sürecinde maddi olarak zorlanmaları çevresel kaynaklara erişimde ve yardım sürecindeki iletişim üzerinde önemli bir değişken olarak göze çarpmaktadır. Bu anlamda göçmen ve mültecilerin yaşadıkları insan hakları ihlallerine karşılık sağlam bir sosyal destek ağının geliştirilmesi afet öncesinde ve sonrasında ekonomik ve psikolojik destek hizmetlerinin yürütülmesinde etkili olabileceği vurgulanmaktadır (Arıca vd., 2023).

İnsan ya da doğa kaynaklı yaşanan afetlerin öncesinde mevcut sosyal, ekonomik ve kültürel eşitsizlikler ve toplumun bireylere cinsiyetleri nedeniyle yüklemiş olduğu rollerden doğan eşitsizlikler sonucunda kadınların erkeklere oranla afetlerden daha fazla etkilendikleri, zarar görebilirlik yüzdelerinin yüksek olduğu ve dezavantajlı bir konuma geldikleri belirtilmektedir (İlgin ve Karagül, 2022). Üner'e (2021) göre afetlerden önce afete dair eylem planı oluşturulmuş olsa dahi toplumsal cinsiyet eşitsizliklerden doğan sebeplerden dolayı kadınların ve erkeklerin afet sürecinden etkilene düzeyleri değişiklik göstermekte ve toplum gözünde farklı rollere sahip olmanın verdiği imkan ya da imkansızlıklar kadınların afetlerden olumsuz bir şekilde etkilenmelerinde belirleyici unsurlar arasında sayılmaktadır. Kadınların afetlerden olumsuz bir şekilde etkilenmelerinde toplumsal cinsiyet rollerinin yanında erkeklere bağımlı olmaları hususunda kültürel normların bulunması, erken uyarı sistemlerine ulaşmada ve uyarılara zamanında tepki verme noktasında yetersizlik yaşamaları, şiddet ve istismar gibi benlik algısını yıpratıcı eylemlere maruz kalma riskinin bulunması, diğer aile üyelerinin bakım ve sorumluluklarını üstlenmesi, kültürel kıyafetlerden dolayı afetten kurtulmak için rahat hareket edememesi kadınların kırılganlıklarının artmasına (Center for Disaster Philanthropy, 2021; AYBÜ Sosyoloji, 2023) ve kendilerini afet sürecinde kurtarılması gereken öncelikli grup dışına çıkarmalarına neden olduğu belirtilmektedir. Bu noktada kadınların yaşamış olduğu eşitsizlik, umutsuzluk, stres, korku, kaygı, travma ve kriz anlarında meslek elemanları tarafından gerekli biyopsikososyal destek sürecinin sağlanması ve kadınların ihtiyaçlarına göre gerekli kişi ve kurumlara yönlendirmenin yapılması önemli hale gelmektedir.

Aniden ve öngörülemeyen bir şekilde meydana gelen afetler neticesinde insanlar savunmasız hale gelebilir ve kırılganlık düzeylerinde artışlar gerçekleşebilir. Kırılganlık düzeylerinde meydana gelen artışlar neticesinde yetişkinlerden daha fazla etkilenecek desteğe ihtiyacı olan bir diğer grup ise çocuklardır. Çocuklar kendilerini ifade etme ve koruma noktasında yetişkinlere göre yetersiz kalabilmekte ve yaşanan afet süreci içerisinde neden-sonuç bağlantısını kurmakta zorlanabilmektedir. Bu anlamda çocukların yetişkinlerden farklı olarak gelişimi devam eden bireyler olarak ele alınmaları, afetlerde özel olarak değerlendirilmelerini gerektirmektedir ki çalışmanın devamında afetlerde çocuklara yönelik psikososyal destek hizmetleri ele alınacaktır.

Dünya'da gerçekleşmekte olan afetlerden etkilenen insan sayısı her geçen yıl artmakta olup etkilenen nüfus gruplarının içerisinde öncelikli bir kesimin çocuklardan oluşacağı öngörülmektedir (Karabulut ve Bekler, 2019). Çocuklar bu konuda yetişkinlere nazaran afetlere karşı daha savunmasız, kırılgan ve afet sonrası korunma desteğine ihtiyaç duyabilmekle birlikte geleceğe ilişkin kaygılarından dolayı sorgulamalar yaparak olağan yaşam sürecine uyum konusunda zorlanabilmektedirler (Kousky, 2016; Gökler-Danışman ve Okay, 2017). Limoncu ve Atmaca'nın (2018) da belirttiği üzere yetişkinlere göre ruhsal dinamikleri daha hassas olan çocuklara yönelik afet süresince meydana gelen psikolojik ve sosyal hasarlara karşı rehabilite edici ve destekleyici çalışmaların yürütülmesinin önemi her geçen gün daha çok vurgulanmaktadır. Bu anlamda çocuğun belirli yaş aralıklarına göre değerlendirilmesi ve gelişim özelliklerine göre müdahalede bulunulmasının uygun olacağı ifade edilmektedir. Günümüz itibarıyla ise çocuk kavramına ve çocukluk dönemlerine yönelik geliştirilen bakış açıları çeşitli bilim dallarının da katkılarıyla çocuğu odak noktası olarak gören, çevresi içerisinde sosyal, kültürel, ekonomik ve psikolojik süreçler ile değerlendirmeyi tercih eden ve gelişim dönemlerinin özelliklerini önemseyen bir noktada bulunmaktadır (Sağlam ve Aral, 2016).

Çocukluk Dönemleri

Çocukluk dönemleri, her biri belirli fiziksel, bilişsel ve psiko-sosyal değişikliklerle karakterize edilen ve farklı aşamalarda meydana gelen karmaşık bir süreçtir. Çocukluk dönemi gelişim aşamaları sınıflandırılırken literatürde genellikle erken çocukluk dönemi, orta çocukluk dönemi ve ergenlik dönemi olarak kategorize edildiği

görülmektedir (Prasetyo, 2020). Erken çocukluk dönemi temel fiziksel, bilişsel ve duygusal büyümeye odaklanırken (Prasetyo, 2020), orta çocukluk dönemi büyük ölçüde okul dönemi eğitimden etkilenen benlik saygısı ve sosyal becerilerin gelişimi ile ele alınmaktadır (Eccles, 1999). Ergenlik, önemli fiziksel, cinsel ve psiko-sosyal değişimleri ve kimlik keşfini içerir (Akçan-Parlaz vd., 2010). Bu aşamaları anlamak, çocukların büyümesini desteklemeye ve gelişimsel ihtiyaçlarını etkili bir şekilde ele almaya yardımcı olur.

Çocuğun afetten dolayı maruz kaldığı kriz ve travmalara karşı tepkiler gelişim dönemlerine ve yaşadıkları kayba göre çeşitlilik gösterebilmektedir (Aral, 2023). Gelişim dönemlerini daha rahat incelemek ve afetin yarattığı etkilere uygun bir şekilde müdahale edebilmek için çocukluk çağı kendi içerisinde dört temel döneme ayrılmıştır (Limoncu ve Atmaca, 2018; Yıldız vd., 2023). Buna göre yukarıda erken çocukluk dönemi olarak adlandırılan bebeklikten 6 yaşa kadar devam eden gelişim süreci bebeklik ve okul öncesi dönem olarak ayrıştırılarak incelenecektir.

0-1 Yaş Arası Bebeklik Dönemi

Psikanaliz bilimin kurucusu olan Sigmund Freud, 0-1 yaş aralığını “oral dönem” olarak adlandırmış olup bebeklerin bu dönemde aile üyeleri ya da bakımını sağlayan kişilerle kurduğu duygusal bağlarda aksaklıkların veya kopuklukların büyük bir öneme sahip olabileceğini belirtmiştir (Özdemir vd., 2012; NA Psikoloji Bilim, 2021). Bu önem sonucunda bebekler çevrelerinde aniden gerçekleşen afet sürecini anlamlandırmada savunmasız ve yetersiz kalabilmektedir. Bu dönemde kısmen ya da tamamen bakımlarını üstlenen yetişkinlere bağımlı hareket etmekte olup yetişkinlerin kaygı, stres ve endişeli davranışları neticesinde afetlerden doğrudan olmasa bile dolaylı bir şekilde etkilendikleri görülmektedir. Afetlerin meydana getirdiği hasarlar ise ilerleyen yıllarda çocukların davranış kalıplarında ve kendilerini ifade ediş biçimlerinde gözlemlenebilmektedir (Peek, 2008; Limoncu ve Atmaca, 2018).

2-5 Yaş Arası Okul Öncesi Çocukluk Dönemi

Bu dönemde fiziksel olarak hızlı bir büyüme gözlemlenirken; oyun yoluyla korku, üzüntü ve mutluluk gibi duyguların keşfedilmesi mümkündür (Prasetyo, 2020). Sigmund Freud, 2-5 yaş aralığını “anal ve fallik dönem” olarak iki ayrı evrede

adlandırmış ve bu dönemlerde aile üyelerinin katı söylem veya davranışlarından dolayı çocukların duygu ve düşüncelerini uç noktalarda yaşamalarına ve gerçekleşen olaylar karşısında suçluluk hissine kapılmalarına neden olabileceğini ifade etmiştir (NA Psikoloji Bilim, 2021). Okul öncesi çocukluk döneminde çocuklar genellikle felaketleri anlamlandırmaya çalışır, sorular sorar ve bazen suçu kendilerinde ararlar (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, t. y.). Kendilerini afet ile ilgili oyunlar oynayarak, resimler çizerek ve canlandırmalar yaparak ifade edebilirler. 2-5 yaş arası çocuklar bir afet sonrasında genellikle bir dizi duygusal ve davranışsal tepki gösterirler. Bu tepkiler, gelişim aşaması, aile dinamikleri ve afete maruz kalma gibi çeşitli faktörlerden etkilenir. Anksiyete, depresyon ve davranış sorunları bu dönemde çocukların afet sonrası gösterdikleri tepkiler arasındadır (Pfefferbaum vd., 2015). Ayrıca travmaya bağlı stres bozukluğu korku ve uyku sorunları da görülebilmektedir (Vogel vd., 1993). Bedenlerinin çeşitli bölgelerinde ağrı, yanma, sızı gibi şikayetler gösterdiklerinden dolayı endişe ve korku içerisinde olabilirler. Çocuğun yaşadığı korku, kaygı, stres, suçluluk hali gibi olumsuz duyguların ifade edilmesi için yardımcı olunmalı, çocuğa karşı net ifadelerde bulunulmalı ve güven duygusu temin edilmelidir (Akyılmaz ve Karka, 2009; Limoncu ve Atmaca, 2018; Fukuchi ve Koh, 2022; Ev Okulu Derneği, 2023; Türk Psikologlar Derneği, 2023b).

6-11 Yaş Arası Okul Çağı Çocukluk Dönemi

Bu dönemde geliştirilen beceri ve değerler, erken çocukluk döneminde atılan temeller üzerine inşa edilir ve ergenlik dönemine zemin hazırlar (Boyden vd., 2019). Sigmund Freud, 6-11 yaş aralığını “latens (latans) dönem” olarak adlandırmış ve çocukların bu dönem içerisinde sosyal ilişkilere önem verme, sorumluluk alma, çevresine karşı merak duyma, soyut ifadeleri değerlendirme gibi kavramlara önem verdiğinden bahsetmiştir. Çocuğun bu dönemi sağlıklı bir şekilde tamamlamaması sonucunda içe dönük ve girişken olmayan bir kişilik geliştirmesinin kaçınılmaz olabileceğini ifade etmiştir (NA Psikoloji Bilim, 2021). Okul çağı çocukluk döneminde çocuklar meydana gelen afet sürecine karşı yoğun bir kaygı, stres ve merak duygusu yaşamaktadırlar. Bu yaş grubundaki çocukların küçük yaş grubuna göre daha fazla anksiyete yaşama olasılığı olduğu belirtilmektedir (Richez vd., 2022). Afetlerin sebeplerini ve sonuçlarını gözlemleyen çocuklar duygu ve düşüncelerini yakın gördüğü insanlar ile paylaşmaya çalışarak rahatlamayı hedefler. Çocukların kendilerini ifade ederek rahatlamaları için

güven duyduğu kişiler aracılığıyla psikososyal destek hizmetlerinin başlatılması veya yürütülmesi sürecin sağlıklı ve sağlam ilerlemesi konusunda önem arz etmektedir (Türk Psikologlar Derneği, 2023b). Bu yaş döneminde çocuklar afetlerden dolayı; uyku sorunları, konuşma bozuklukları, ölümle ilgili korku ve kaygılar, bilişsel karmaşa, konsantrasyonda kopukluklar, gerileyici davranış örüntüleri, donakalma eylemler, saldırgan veya içe kapanık duygu durumları, afet hakkında oyunlar oynamaya veya resimler çizmeye yönelik davranışlar, yaşanan afet anını sürekli olarak tekrarlı biçimde anlatma isteği gibi olumsuz süreçler yaşayabilmektedirler (Vogel vd., 1993; Gökler-Danışman ve Okay, 2017; Karabulut ve Bekler, 2019; Aral ve Ersoy, 2001). Bu yoğun duygular nedeniyle yetişkinlerden ayrı kalmak istemez ve kısa süreli ayrılıkları dahi kabul etmezler. Bu noktada çocuklar ile iletişim kurarken hassas davranılmalı, uygun kelimeler seçilmeli, gerçekçi bilgiler verilmeli, olumlu eylemlere ve düşünce kalıplarına sevk edilmeli, ölüm ve yas kavramları anlaşılır bir şekilde izah edilmeli ve çocukların olumsuz duygulara karşı oluşturduğu tepkiler için kendilerini rahatça ifade etmelerinde yardımcı olunmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (Akyılmaz ve Karka, 2009; Limoncu ve Atmaca, 2018; Cırcır ve Tagay, 2022).

12-17 Yaş Arası Ergenlik Dönemi

Sigmund Freud bu dönemi ise “genital dönem” olarak adlandırmış olup ergenlik çağındaki çocukların kimlik karmaşası ve beden değişimi içerisinde olduğunu belirtmiştir. Çocukların bu dönemde hem toplumsal kurallarla hem de aile üyeleri ile rekabet ve çatışma içerisinde olabileceğine dair değerlendirmelerde bulunmuştur (Özdemir vd., 2012; NA Psikoloji Bilim, 2021). Ergenler dönemselsel olarak asi, bağımsız ve özgür ruhlu davranmayı talep ederlerken aniden meydana gelen afet süreci sonrasında sorumluluklarında artışlar ve değişiklikler yaşayabilirler. Yaşanan bu değişikliklerin meydana gelmesi mevcut taleplerini kontrol etmekte zorlanmalarına ve başkalarına tabii olarak hareket etmelerine neden olmaktadır. Afetten dolayı hali hazırda bulunan imkanların zarar görmesi veya tamamen yok olmasından dolayı yaşamlarında değişiklikler yapmak isteseler bile harekete geçmek için herhangi bir adım atamazlar. Bu durum ergenlerin küçük yaştaki çocuklara göre depresyon ve anksiyete süreçlerine yatkınlıklarının daha fazla olduğunu göstermektedir. Ergenlerde afetlerden dolayı; uyku ve iştah bozuklukları, fiziksel olarak yakınmalar, akran ve okul iletişimlerinde sorunlar, agresif ve isyankâr davranışlar, olaylara ve kişilere karşı aşırı

ilgisizlik hali, intikam hisleri besleme, gelişim dönemlerinde görülmeyen yetişkin eylemler, intihar girişimlerinde bulunma gibi olumsuz süreçler yaşayabilmektedirler (Vogel, 1993; Hoven vd., 2003; Pfefferbaum vd., 2015; Limoncu ve Atmaca, 2018; Karabulut ve Bekler, 2019). Ayrıca madde kullanımı da bu yaş gurubunda afet sonrası gözlenen bir davranış olarak belirtilmektedir (North vd., 2018). Bu noktada ergenin kendisini ifade edebileceği alanlar meydana getirmek, davranışları arasında neden-sonuç ilişkisi kurmasına yardımcı olmak, riskli davranışlarına sebep olan dürtülere dair konuşmak, davranışlarının sonucunda oluşabilecek olumlu ve olumsuz çıktılara dair düşünmeye sevk etmek ve yaşam akışına yönelik keskin kararlar hakkında istişare etmeye teşvik ederek destek sağlamak önerilmektedir (Artar, 2003; Akyılmaz ve Karka, 2009; Gökler-Danışman ve Okay, 2017; Limoncu ve Atmaca, 2018; Yorulmaz ve Karadeniz, 2021; Ev Okulu Derneği, 2023).

Afetlerde Çocukların İhtiyaçları ve Çocuklara Yaklaşım

Afetlerde çocukların, güvenlik ve refahlarının sağlanması için karşılanması gereken bazı ihtiyaçları vardır. Bu ihtiyaçlar fiziksel, psikolojik ve sosyal boyutları kapsamaktadır. Her şeyden önce yaşamın devamını sağlamak için su, yiyecek ve barınak ihtiyacının önemli temel ihtiyaçlar arsında yer aldığı ifade edilmektedir (Reid ve Hillman, 2022; Dağ vd., 2024). Ayrıca fizyolojik hassasiyete karşılık gelmesi nedeniyle sağlık hizmetleri ve uygun tıbbi malzemeye erişim de temel ihtiyaçlar arasında değerlendirilmektedir (Reid ve Hillman, 2022; Bullock vd., 2010). Afetlerin çocukların psikolojik iyi oluşları üzerinde de belli etkileri vardır. Buna bağlı olarak travma sonrası stres bozukluğu belirtileri ve uzun vadeli ruh sağlığı sorunlarının önlenmesinde zamanında teşhis ve müdahalenin önemli olduğu unutulmamalı, güvenli oyun fırsatlarıyla çocukların ruh sağlığı desteklenmelidir (Brown vd., 2017; Olness, 2021). Çocukların yaşanan afet sürecinin zorluğuna ve uzunluğuna rağmen belirli rutin eylemlerini devam ettirme ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ihtiyaçlar yaşamın bir şekilde devamlılığı konusunda çocuğa güven verecektir. Ancak afetlerden sonra bu hususlar sekteye uğramaktadır. Aile birliğinin korunması ve eğitimde sürekliliğin sağlanması çocukların sosyal refahı için gereklidir (Bullock vd., 2010; Safi ve Al-Hassan, 2024). Buna ek olarak tahliye ve yer değişikliği durumlarında çocukların ailelerinden ayrılmamaları önemli görülmektedir. Afet sonrası süreçte çocukların emniyet ve güvenliklerinin sağlanması birincil önceliktir (Bullock vd., 2010; Reid ve Hillman, 2022).

Çocukların emniyet altında olmaları ve güvenliklerinin sağlanması diğer alanlardaki ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için de gereklidir.

Aile üyeleri ile beraber geçici bir ortam dahi olsa oluşturulan güvenli yaşam alanları ve mevcut imkanlar ölçüsünde eğitim süreçlerinin hızlı bir şekilde devam ettirilmesi çocuklar için arzulanan düzenin kurulmasında yardımcı bir işlev olarak değerlendirilmelidir. Ek olarak kısa süre içerisinde okul ortamına dönmüş olan çocukların psikososyal destek hizmetlerine daha rahat erişim sağladığı da belirtilmektedir (Çal, 2019; Erden, 2000; PEP-Psikoterapi ve Psikososyal Çalışmalar Derneği, 2023). Bu anlamda mümkünse çocukların uyku saatlerinin düzenlenmesi, uyumadan önce duş almalarının teşvik edilmesi, uyurken aniden şiddetli bir korku veya endişe içinde kalarak uykularının bölünmesine karşı uyku günlüğü uygulamasının düzenli bir şekilde devam ettirilmesi gibi yardımcı eylemler çocukların biyopsikososyal iyilik halinin artırılmasına (Gürbüz ve Koyuncu, 2023) ve geleceğe dair belirsizlik halinin asgari düzeye indirilmesine yardımcı olacaktır.

Afetlerin çocuklar üzerinde bir diğer önemli etkisi ise eğitim ve sağlık kurumlarının hasar almasından dolayı olağan sosyal haklarında kesintilere uğramaları olarak görülmektedir. Çocuğun eğitim sürecinde gecikmeler ya da kopmalar meydana gelebilir ve tıbbi bakım ile ilgili sağlık kuruluşlarına kolaylıkla ulaşamayabilir ya da afet sonrasında meydana gelebilecek bulaşıcı hastalıklardan ötürü rahatsızlanması olası bir durum halini alabilir. Ek olarak çocuğun geçimini sağlayan aile üyelerinden herhangi birisinin yaşayacağı fiziksel kayıp ya da ölüm sonucunda ekonomik sıkıntılar baş gösterebilmekte ve yaşanan gelir kayıplarından dolayı çocuk mecburi bir şekilde iş gücü piyasasına dahil olmak durumunda kalarak eğitim sürecinden uzak kalabilmektedir (Peek, 2008; Kousky, 2016). Çocukların bahsedilen hususlardan dolayı kırılganlıklar yaşayabileceği gibi afet sürecinin ilk anından itibaren çeşitli durumlardan dolayı zarar görebilirlik düzeylerinde ciddi bir oranda artış yaşanabileceği vurgulanmaktadır. Bu zarar görebilirlik durumları afet anını birebir yaşamayı ve arama kurtarma ekipleri tarafından kurtarılmayı, uzuv, doku ve organ kaybı yaşamayı ve afet sürecinde ebeveyn veya bakım veren kişilerin ölümüne şahit olmayı içermektedir.

Yaşamın olağan akışını zedeleyen ve insanların kırılganlıklarını arttıran afetlerden kurtarılmış çocuklar için meslek elemanları tarafından genel tarama yöntemi uygulanarak inceleme yapılması ve süreçten olumsuz etkilenmiş olanlara ivedi bir şekilde müdahale edilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Çocukların mental, psikolojik

ve sosyal sorunlara karşı baş etme yolları ve dayanıklılık düzeylerini güçlendirici eğitim faaliyetleri ile gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir. Gerçekleştirilen sosyal destek faaliyetlerine ebeveynler veya bakım veren kişilerin de dahil edilmesinin olağan yaşamın akışına yeniden dönebilmek adına önemli olduğu vurgulanmaktadır (Cırcır ve Tagay, 2022). Afetten kurtarılmış çocuklara yönelik diğer önemli bir konu ise çocukların ebeveynleri veya bakımını sağlayan kişilerin bulunamamasıdır. Böyle bir durumda çocuğun dışarıdan gelebilecek tüm olumsuz risklere karşı öncelikli olarak koruma altına alınması ve kısa süre içerisinde aile üyeleri ile iletişim kurularak aile üyeleri ve çocuğu bir araya getirmeyi hedefleyen hizmetlerin yürütülmesi önemli olacaktır (Uluslararası Kızılhaç Komitesi, 2014).

Çocukluk çağında ebeveynlerden ya da bakım veren kişilerden birinin ölümü çocuk için oldukça zor ve sarsıcı bir deneyim olarak belirtilmektedir. Gelişim dönemlerine bağlı olarak yetişkinlere göre kayıp ve yas sürecini çocukların daha zorlu bir süreç olarak yaşamaları olası bir durumdur. Çocukların ölüm olgusuna ilişkin anlamlandırma düzeylerinin farklı düzeylerde olması, yaşamın son bulmasına dair kavram karmaşasının olabileceği ve güven duyduğu kişinin kaybından dolayı karışık bir durum olarak nitelendirilmektedir (Bildik, 2013). Afet süreçlerinde yaşanan travma ve kriz olgusunun yanı sıra kayıp ve yas süreci çocuklar için yaşanan sürecin ağırlaşmasına neden olabilmekle beraber ölümün ani bir şekilde gerçekleşmesi çocuk için anlamlandırmayı ve kabullenmeyi daha zor bir hale getirmektedir (Goodman, 2007; Cırcır ve Tagay, 2022). Kar (2009)'ın da belirttiği üzere böyle bir durum neticesinde çocuğun kaybettiği ebeveynleri veya bakım veren kişileri uygun bir şekilde hatırlaması ve onlar hakkında konuşma ihtiyacının göz ardı edilmemesinin sürecin daha sağlıklı ilerlemesini ve çocuğun yaşananları anlamlandırmasını kolaylaştırabileceği gözlemlenmiştir. Çocukluk döneminde ve travmatik bir süreç içerisinde gerçekleşen ebeveyn ya da bakım veren kişilerin kaybı veya birçok ölüme şahitlik etmek çocukların duygusal iletişim örüntülerinin kısmen de olsa kesintiye uğramasına, kaygı düzeylerinin artmasına ve güven algısının zarar görmesine neden olabilir. Bu durum fark edilip biyopsikososyal iyilik halinin güçlendirilmesi sağlanmazsa ilerleyen zaman dilimlerinde psikolojik, mental ve sosyal sorunlara yol açabileceği öngörülmüştür (Satapathy, 2009).

Afetlerde fiziksel yaralanma yaşayan çocukların doku, uzuv ve organ kayıpları yaşayabileceği ifade edilmektedir. Böyle durumlarda çocuğun beden sağlığının en iyi

şekilde korunabilmesi adına “amputasyon” adı verilen hasar almış bölgelerin steril müdahale şartları dahilinde kesilme işleminin gerçekleştirilmesi mecburi bir durumdur. Hasar almış bölgenin ampute edilmesi aynı aile üyelerinin veya arkadaş çevresindekilerin kaybı gibi yas ve travmatik bir süreç olarak değerlendirilebileceği ve meslek elemanları tarafından çocuğun gelişim dönemine uygun bir şekilde sürecin izahı yapılabileceği belirtilmektedir. Ampute edilen uzvun onarımı hakkında ve sonrasındaki protez kullanımına dair gerekli bilgilendirmelerin çocuğun anlayabileceği bir dil kullanılarak yapılması, zorlayıcı davranışlarda bulunmadan desteklenmesi, iletişim kurmak istemiyorsa kendisini ifade edebileceği resim çizmek, ses kaydı oluşturmak gibi alternatif yolların gösterilmesi ve çocuğun sürece mümkün olduğunca hazır hale getirilmesi ifade edilmektedir (Çopur, 2023; Nagihan Saday Duman, 2023).

Meydana gelen afetler sonucunda birey, grup ve topluluklarda ekonomik, sosyal, mental, psikolojik ve siyasal düzeylerde olumsuz süreçler yaşanmaktadır. Yaşanan bu olumsuzluklar sonrasında toplumun değer yargıları zarar görmekte, kişilerarası iletişim örgülerinde kopukluklar görülmeye başlanmakta, belirli kesimlerde suça yönelme eğilimleri artmakta, duygu durumlarında güvensizlik, suçluluk, nefret, kaygı, stres, umutsuzluk ve çaresizlik yaşanmakta, uyku ve iştahta düzensizlikler gelişmekte, çevreye karşı ilgisiz bir tutum meydana gelmekte, donakalma ve gerileyici eylemler sık sık görülmeye başlanmaktadır. Bu gibi durumların ortadan kaldırılması, toplumsal ilişkilerin geliştirilerek yürütülmesi ve normal yaşam seyrine ivedi bir şekilde dönülmesi amacıyla psikososyal müdahaleler afet döngüsünün her anında önem arz etmektedir (Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı, 2011). Aydın (2012)’a göre afet anında veya sonrasında uygulanan psikososyal destek hizmetleri, toplumların normalleşmesi için birer istek değil ihtiyaç halini almıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda psikososyal destek hizmetleri toplumun ana dinamiklerinde meydana gelen kaygı, korku ve strese karşı harekete geçecek ve toplum için gerekli görülen noktalarda yeniden inşa edilmesine yardımcı olacaktır. Başka bir çalışmada ise psikososyal müdahale; afet anından itibaren görülebilecek mental ve psikolojik sorunların engellenmesi, hasar almış olan ilişkilerin toplumsal boyutta güçlendirilmesi, afetzedelerin yaşamın normal seyrine dönebilecek güçleri edinmelerinin sağlanması, başa çıkma mekanizmalarının ve iyileşme becerilerinin desteklenmesi, yardım ve destek sağlayan kişilerin de afet döngüsü içerisinde güçlendirilmesi gibi hizmetlerin bütünü olarak ifade edilmektedir (Akyılmaz ve Karka, 2009).

AFETLERDE ÇOCUKLARA YÖNELİK PSİKOSOSYAL MÜDAHALE SÜRECİ

Afetlerde çocuklara yönelik psikososyal müdahale süreci, çocukların ruh sağlığı ve duygusal ihtiyaçlarını etkili bir şekilde ele almak için yapılandırılmış bir yaklaşım gerektirmektedir. Bu süreç, acil ve uzun vadeli destek sağlayarak çocukların travmatik olaylar yaşadıktan sonra iyileşmelerini ve dayanıklılık kazanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Afetlerde çocuklara yönelik psikososyal destek sunumunun literatürde belirli bir sıralamayı takip ederek sağlandığı görülmektedir. Buna göre; aşağıda acil müdahale ve psikolojik ilk yardım, ihtiyaçların değerlendirilmesi ve belirlenmesi, müdahale ve destek programları, toplum ve okul temelli programlar ve uzun vadeli destek ve izleme başlıkları çocuklar özelinde değerlendirilmektedir.

İlk aşama olan acil müdahale ve psikolojik ilk yardımda çocukları stabilize etmek ve acil stres tepkilerini ele almak için temel destekleyici hizmetler ve psikolojik ilk yardım sağlamaya odaklanıldığı belirtilmektedir (Rao, 2006; Schonfeld ve Demaria, 2015). Başka bir ifadeyle bu aşama güvenliğin sağlanması ve temel ihtiyaçların karşılanmasını içermektedir. Afet sonrası çocukların yaşayabilecekleri psikolojik sorunlar için sistematik tarama ile ihtiyaçlar belirlenebilmektedir. Bu aşama ileri düzey müdahaleye ihtiyaç duyabilecek çocukları belirlemek için önem arz etmektedir. Yapılacak bu taramanın travma sonrası stres belirtileri, anksiyete, depresyon ve diğer ruh sağlığı sorunlarının değerlendirilmesi açısından gerekli görüldüğü vurgulanmaktadır (Kar, 2009; Newman vd., 2014). Bilişsel-davranışçı terapi, göz hareketleriyle duyarsızlaştırma ve yeniden işleme ve öyküsel maruz bırakma terapisi gibi çeşitli psikososyal müdahaleler afet sonrası çocuklar üzerinde etkili olabileceği belirtilmektedir. Bu müdahaleler bireysel olarak uygulanabileceği gibi grup ortamlarında uygulanmaya da elverişlidir. İlgili müdahalelerin ayrıca travma sonrası stres bozukluğu ve anksiyete belirtilerini azaltmada etkili olduğu ifade edilmektedir (Kar, 2009; Newman vd., 2014; Brown vd., 2017). Toplum ve okul temelli programlarının da afet sonrası çocuklar için psikososyal destek mekanizmalarının önemli bir bileşeni olduğu unutulmamalı, çocukların en kısa sürede rutinlerine dönmelerinin iyileştirici etkisi bu program içeriklerinde değerlendirilmelidir. Eğitimli öğretmenler ve yardımcı profesyoneller tarafından yürütülen okul temelli programlar, sürekli destek sağlamada etkilidir. Bu programlar yaşam becerileri, dayanıklılık geliştirme ve başa çıkma stratejilerine odaklanmaktadır (Gibbs vd., 2021). Uzun vadeli psikososyal bakım, ortaya çıkan psikolojik sorunları ele almak için sürekli izleme ve

desteği içermektedir. Bu aşama, özellikle daha karmaşık vakalar için eğitimli ruh sağlığı uzmanlarının katılımını gerektirebilmektedir (Rao, 2006).

Özetlemek gerekirse afetlerde çocuklara yönelik psikososyal destek aşamaları, acil müdahaleden uzun vadeli iyileşmeye kadar kapsamlı bakım sağlamayı amaçlamaktadır. Etkili müdahaleler arasında psikolojik ilk yardım, sistematik değerlendirme ve çocukların ihtiyaçlarına göre uyarlanmış bir dizi terapötik program yer alır. Toplum ve okul temelli programlar, bu müdahalelerin gerçekleştirilmesinde çok önemli bir rol oynayarak çocukların iyileşmek ve gelişmek için ihtiyaç duydukları desteği almalarını sağlar.

Ayrıca afetlerin birer kriz durumu olarak ele alınması gerektiği vurgusuyla birlikte afetlerden etkilenen bireylerin ve risk altındaki grupların psikososyal müdahalelerinin kapsamlı bir afet yönetimi ile gerçekleştirilmesi gerektiği belirtilmektedir. Buna göre Kök (2023) tarafından ülkemizde afetlerde psikososyal destek hizmetlerinden sorumlu olan Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı kriz yönetim sürecine ilişkin model önerisi aşamalarında kriz sinyallerinin alınması, hazırlık ve önleme, krizin kontrol altına alınması, kriz öncesi duruma geri dönüş/iyileştirme ve öğrenme ve değerlendirme başlıkları ele alınmaktadır.

Afet anında ve sonrasında, çocuklar da dahil olmak üzere afetten etkilenen tüm bireylere ve yaşanan hasar ve kayıplara yönelik yeterli mesleki donanıma sahip saha çalışanlarının belirli bir sistem üzerinden uyguladığı müdahale sürecine psikososyal müdahale süreci denilmekle beraber bu sürecin belirli araçlara sahip olduğu söylenebilir. Müdahale sürecindeki araçlar literatür çalışmalarında alt başlıklara ayrılmaktadır (Mağden vd., 2008; Akyılmaz ve Karka, 2009; Psikososyal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı). Bu alt başlıklar; ihtiyaç ve kaynak değerlendirmesi, psikolojik ilk yardım, sevk etme ve yönlendirme, bilgi merkezi yaratma, toplumsal örgütlenme, sosyal projeler ve eğitimler olmak üzere çeşitlendirilmektedir.

İhtiyaç ve kaynak değerlendirmesi, yaşanan afetten sonraki ilk saatlerde insanların bireysel ve toplumsal olarak afetten etkileme düzeylerinin belirlenmesi, anlık olarak gelişen ihtiyaç ve kaynakların saptanması ve mevcut kaynakların kurumsal boyutta işleyişi ve verilecek olan müdahale yöntemlerinin organize edilmesidir (Akyılmaz ve Karka, 2009). Meslek elemanları tarafından bu sürecin tespiti ve işleyişi takip edilebileceği gibi önceden oluşturulmuş evrak ve formlar sayesinde ihtiyaçlar

belirlenebilmektedir (Psikososyal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı, t.y.). Aniden meydana gelen afet sürecinde insanların ihtiyaç ve taleplerini doğru ve net bir şekilde tespit ettikten sonra duygu ve düşüncelerini rahat bir şekilde ifade edebilmeleri adına gerekli güven ortamının oluşturulması, temel düzeyde bilgi aktarımı sayesinde afetzedelerin rahatlatılması, zorlayıcı davranışlarda bulunmadan iletişimin kurulması ve yaşadıklarını anlamlandırması için desteklenmesi hedeflenmektedir. Bireysel bir şekilde bilgilendirme ve destek hizmetleri verilebileceği gibi toplumsal düzeyde de verilebilmektedir (Akyılmaz ve Karka, 2009; Özkan ve Çetinkaya-Kutun, 2021; Türk Psikologlar Derneği, 2023a). Sevk etme ve yönlendirme ise afet sürecinden dolayı insanlarda meydana gelebilecek mental, psikolojik, psikiyatrik ve tıbbi rahatsızlıkların tespit edilmesi ve bölgede hizmet veren uzman kişiler ile görüşülmesinin uygun bulunması halinde gerekli birimlere yönlendirmelerin yapılmasıdır (Mağden vd., 2008; Ankara Mem ArGe, 2023). Bilgi merkezi, afet süreci boyunca bilgiye ihtiyacı bulunan herkesin doğru ve net bir şekilde bilgiye sahip olabildiği, bilgilerin kolayca erişilebildiği ve kaynakların bir araya getirilmesi amacıyla uygulanması hedeflenen merkezdir. Bilgi merkezlerinin afetten hemen sonra oluşturulması ve süresiz bir şekilde hizmet vermeye devam etmesinin önemli olduğu belirtilmektedir (Mağden vd., 2008; Öztan vd., 2019). Toplumsal örgütlenme, afetten etkilenen birey, aile ve toplumun ortaya çıkan ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla toplumun her bir bireyinin harekete geçmesi için teşvik edilerek yönlendirilmesine karşılık gelmektedir. Savunmasız ve kırılgan durumda olan insanlar için kendi kendilerine hayatlarını devam ettirebilmeleri için güçlendirmeyi hedeflemektedir. Kapsamlı bir şekilde ihtiyaç değerlendirilmesinin yapılması ve sürecin yakından takip edilmesi toplumsal örgütlenmeyi gerekli kılmaktadır (Sarı Psikoloji, 2015; Öztan vd., 2019). Projeler ile afetzedelerin mevcut yaşamış oldukları sorunlar tespit edildikten sonra bu sorunlar için ivedi bir şekilde harekete geçilmesi, sorunlara karşı başa çıkma mekanizmasının güçlendirilmesi ve afet sonrası zayıflamış olan yaşam kontrolünün yeniden temin edilmesine yönelik sorumlulukların oluşturulması sağlanmaktadır (Akyılmaz ve Karka, 2009; Psikososyal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı, t.y.). Afetten birincil derecede etkilenmiş olan bireylerin yanında psikososyal destek ekiplerinde yer alan saha çalışanlarına ve meslek elemanlarına eğitimler aracılığıyla ulaşmak bu noktada süreci olumlu şekilde yönlendirebilir (Şahin, 2021). Ayrıca afet sürecinde uygulanacak olan etkinlik ve projelerin saha çalışanları arasında yapılan eğitimler ve toplantılar neticesinde organize edilmesi de eğitim başlığı içerisindedir (Akyılmaz ve Karka, 2009).

SONUÇ YERİNE

Afetler, toplumların tarih boyunca karşılaştığı en büyük zorluklardan biri olmuş ve bireyler üzerindeki etkileri fiziksel, psikolojik, sosyal ve ekonomik boyutlarda kendini göstermiştir. Özellikle dezavantajlı gruplar arasında yer alan çocuklar, afet süreçlerinde yüksek kırılganlık seviyeleriyle dikkat çekmektedir. Çocukların afetlerden etkilene düzeyleri yaş, gelişimsel özellikler, çevresel faktörler ve sosyal destek mekanizmalarına erişim gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık göstermektedir.

Yapılan literatür taramaları ve mevcut çalışmalar ışığında çocukların afet süreçlerinde karşılaştıkları temel zorlukların; güvenlik, sağlık, psikolojik iyilik hali, eğitimde devamlılık ve sosyal destek gibi alanlarda yoğunlaştığı görülmektedir. Çocuklar afet anından itibaren travmatik bir deneyim yaşamakta, psikolojik olarak kaygı, korku, stres ve travma sonrası stres bozukluğu gibi olumsuz duygusal süreçlerden geçebilmektedirler. Afetler, aynı zamanda çocukların sosyal ilişkilerini zedeleyerek, çevreleriyle kurdukları güven bağlarında kopukluklara neden olabilmektedir. Bu bağlamda, afet sonrası çocuklara yönelik psikososyal destek hizmetlerinin kapsamlı, bilimsel temellere dayalı ve sürdürülebilir bir biçimde sunulması gerekmektedir.

Afet sonrası çocukların psikososyal destek ihtiyaçlarının belirlenmesi, kriz anında uygun müdahale yöntemlerinin kullanılması ve uzun vadeli izleme ve rehabilitasyon süreçlerinin yürütülmesi, çocukların afet sonrası hayatlarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri açısından kritik önem taşımaktadır. Bu süreçte, afetin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirmek için psikososyal destek programları sunmak, eğitim süreçlerinin kesintisiz devam etmesini sağlamak, çocuklara oyun ve yaratıcı aktiviteler aracılığıyla kendilerini ifade edebilecekleri güvenli alanlar oluşturmak büyük önem arz etmektedir.

Çocukların afetlerden en az zarar görmesi için toplum temelli ve okul bazlı programlar başta olmak üzere bilişsel-davranışçı terapi gibi kanıta dayalı müdahalelerin uygulanması gerekmektedir. Çocukların psikolojik dayanıklılıklarını artırmaya yönelik yapılan çalışmalar, afet sonrası normalleşme sürecinin hızlandırılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca, afetlerden etkilenen çocukların rehabilitasyon sürecine ailelerin, öğretmenlerin ve yerel toplulukların aktif katılım sağlaması da önemlidir.

Sonuç olarak, afetlerde çocukların özel bir kırılganlık düzeyine sahip olmaları nedeniyle, çocuklara yönelik kapsamlı afet yönetimi stratejileri geliştirilmesi

gerekmektedir. Afetlerin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirebilmek için multidisipliner bir yaklaşım benimsenmeli ve kriz yönetiminde psikososyal destek uygulamaları kalıcı politikalarla güçlendirilmelidir. Afet sonrası çocukların fiziksel ve psikososyal iyilik hallerinin sağlanması, onların gelecekte sağlıklı bireyler olarak yaşamlarını sürdürebilmeleri için kritik bir adımdır. Bu nedenle, çocuklara yönelik afet politikaları geliştirilmeli, afet anından itibaren çocukların özel ihtiyaçlarına yönelik stratejiler belirlenmeli ve uzun vadeli iyileştirme çalışmaları uygulanmalıdır.

EXTENDED ABSTRACT

This study is a comprehensive literature review that addresses the difficulties, needs and psychosocial intervention requirements of children in disaster processes on the basis of developmental periods. Disasters are mostly sudden and destructive events that cause serious damages to individuals in physical, psychological, social and economic areas. In this process, children are one of the most affected groups because they are developmentally incomplete individuals and have limited capacity to express, protect and cope with disasters. Therefore, it is necessary to develop and systematically implement child-specific approaches in disaster management and response processes.

In the study, child- and adolescent-focused articles on disaster and crisis in the Dergipark database were examined, 46 articles were evaluated and 28 of them were included in the scope of the analysis since they focused on children's experiences in disaster processes. The data obtained were structured under three main themes: Disaster phenomenon, levels of disadvantaged groups being affected by disasters and psychosocial intervention processes in disasters.

Disaster phenomenon is defined as a process that is not limited to physical destruction, disrupts the daily life patterns of individuals, develops unexpectedly and creates multidimensional effects. Disasters, which can occur due to natural, human-induced and technological reasons, also shake the socio-cultural structure of societies. In the historical process, disasters were mostly interpreted as a divine warning or punishment, but with the modern period, scientific explanations, preventive policies and intervention strategies have come to the fore.

Among the groups affected by disasters, children, the elderly, the disabled, women and refugees are disadvantaged and the vulnerability levels of these groups to disasters vary according to various social, economic and cultural factors. Especially children are more intensely affected by disasters due to their developmental characteristics, emotional vulnerability and limited coping skills. Children's disaster experience is not only limited to physical damages but also leads to intense emotional reactions such as guilt, fear, anxiety, stress and grief.

In the study, childhood was analysed under four periods: 0-1 years infancy, 2-5 years preschool, 6-11 years school period and 12-17 years adolescence. In each developmental period, children's reactions to disasters and the forms of psychosocial support they need differ. During infancy, children are sensitive to the reactions of caregivers and are affected by their stress levels. In preschool period, children may try to make sense of disasters through games and may feel guilty. School-age children may perceive disasters more consciously and develop reactions such as anxiety, introversion, sleep disorders and fear of death. During adolescence, disasters may lead to more intense depression, anger, substance abuse and suicide risk with identity confusion, search for freedom and hormonal changes.

The basic needs of children in disaster processes are multidimensional, including physical (shelter, nutrition, health), psychological (trust, emotional support) and social (education, family unity). Especially in post-disaster periods, it is very important to ensure children's safety, not to be separated from their families, to continue their education and to stay in contact with supportive social environments. Otherwise, it is likely that children may not recover from the traumatic effects of the disaster for a long time and may experience mental health problems.

The article categorises psychosocial intervention processes for children in disasters under six headings: Needs and resource assessment, psychological first aid, referral and guidance, establishment of information centres, social organisation, social projects and educational activities. In the emergency intervention process, children's stress reactions should be stabilised, an environment of trust should be created and psychological first aid should be provided. Afterwards, systematic assessments should be made to determine which children need further support and appropriate support models should be put in place.

Psychosocial support interventions can be carried out individually or collectively through methods such as cognitive-behavioural therapy, narrative exposure therapy and group work. School and community-based programmes have a significant therapeutic effect as they enable children to return to their routines. These programmes, in which teachers and guidance counsellors play an active role, strengthen children's coping skills. In addition, the continuation of long-term monitoring processes after the disaster is a critical necessity for children's mental health.

As a result, it is necessary to establish intervention programmes that are sensitive to the specific needs of children in disasters, shaped according to developmental periods, based on scientific foundations and sustainable. In these interventions, active participation of family, school and community components should be ensured and physical and psychosocial well-being of children should be protected and strengthened. In the normalisation process after the disaster, it is vital for a healthy future that the child can continue his/her life in a safe, supportive and stable environment.

KAYNAKÇA

- Açıkkalın-Rashem, O. & Aslangiri, F. (2019). Engellilerin afete dirençliliği ve Van'da yerel örgütlenme. *Dirençlilik Dergisi*, 3(1), s. 71-83.
- AFAD (2014). Afet ve Acil Durum Yönetim Başkanlığı, Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>
- Afet Info. (2023). Deprem sonrası engellilere yönelik sosyal hizmetler [Video]. <https://youtu.be/myvRGZSJJ38>
- Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun (5902 S.K.), T.C. Resmî Gazete, 27261 (17.06.2009).
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (t. y.). Afet ve acil durumlar sonrası çocukların tepkileri ve aileler için öneriler. <https://www.aile.gov.tr/media/128842/afetlerde-cocuklarin-tepkileri-ve-bas-etme-onerileri.pdf>
- Akçan-Parlaz, E. A., Tekgül, N., Karademirci, E., & Öngel, K. (2012). Ergenlik dönemi: fiziksel büyüme, psikolojik ve sosyal gelişim süreci. *Turkish Family Physician*, 3(4), 10-16.
- Akyılmaz, D. & Karka, O. (2009). Afetlerde psikolojik ilkyardım. İstanbul: İstanbul İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü.
- Altun, F. (2016). Afetlerde psikososyal hizmetler: Marmara ve Van depremleri karşılaştırmalı analizi. *Çekmece İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8-9), 183-197.
- Altun, F. (2020). Afetzedeler. M. Serdar içinde, *Dezavantajlı Gruplar ve Sosyal Hizmet*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ankara Mem ArGe. (2023). Afetlerde psikososyal müdahaleler-Türk PDR Derneği [Video]. <https://www.youtube.com/live/OJRI9u-C3rl?feature=share>
- Aral, N. & Ersoy, Ş. (2001). Deprem ve çocuk. *Yaşadıkça Eğitim*, 70, 2-7.
- Aral, N. (2023). Depremin çocuklar üzerindeki etkileri. *Çocuk ve Gelişim Dergisi*, 6 (11), 93-105.
- Arıca, F., Çakır, C. & Kağnıcı, D. (2023). Kırılgan gruplar özelinde afetlerde psikososyal hizmetler. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 176-187.
- Artan, T. & Özkan, A. (2020). Afetlerde sosyal hizmet. *Journal of ADEM*, 1(1), 47-54.

- Artar, M. (2003). Depremi yaşayan ergenlerin gelecek beklentilerinin içeriği. *Kriz Dergisi*, 11(3), 21-27.
- Avdar, R. & Avdar, R. (2022). Türkiye’de yaşanan doğa kaynaklı afetlerin sosyo-ekonomik etkileri. *Afet ve Risk Dergisi*, 5(1), 1-12.
- AYBÜ Sosyoloji. (2023). Afet bölgesinde kadın olmak [Video]. <https://www.youtube.com/live/JMwq4oWz85c?feature=share>
- Aydın, D. (2012). Afet sonrası psikososyal destek uygulamaları. https://www.insamer.com/tr/afet-sonrasi-psikososyal-destek-uygulamalari_48.html
- Ayker, B. B. (2021). Afetlerde hassas gruplarda yer alan 0-8 yaş aralığındaki çocuklara ilk müdahalede bulunacak anaokulu ve ilkokul öğretmenlerinin afet ve pediatrik ilk yardım bilgi tutum ve düzeyleri: Gümüşhane ili örneği. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi.
- Basında Ankara Üniversitesi. (2023). Doğal afetlerde yaşlı bireylere psiko-sosyal destek [Video]. <https://youtu.be/yrb2mz34P7s>
- Benevolenza, M. A. & DeRigne, L. A. (2019) The impact of climate change and natural disasters on vulnerable populations: A systematic review of literature. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 29(2), 266-281.
- Bildik, T. (2013). Ölüm, kayıp, yas ve patolojik yas. *Ege Tıp Dergisi*, 52(4), 223-229.
- Boyden, J., Dawes, A., Dornan, P. & Tredoux, C. (2019). Middle childhood: A key time for healthy development and learning. In J. Boyden, A. Dawes, P. Dornan, & C. Tredoux, *Tracing the consequences of child poverty: Evidence from the young lives study in Ethiopia, India, Peru and Vietnam* (pp. 73–100). Bristol University Press.
- Boz, F. Ç. & Şengün, H. (2017). Afet ve kalkınma ilişkisinde kadın. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 59, 359-374.
- Brown R. C., Witt, A., Fegert, J. M., Keller, F., Rassenhofer, M. & Plener, P. L. (2017). Psychosocial interventions for children and adolescents after man-made and natural disasters: a meta-analysis and systematic review. *Psychological Medicine*. 47(11), 1893-1905.

- Bullock, J. A., Haddow, G. & Coppola, D. P. (2010). Managing children in disasters: Planning for their unique needs. CRC Press.
- Center for Disaster Philanthropy. (2021). <https://disasterphilanthropy.org/issue-insight/women-and-girls-in-disasters/>
- Center for Disaster Philanthropy. (2022a). <https://disasterphilanthropy.org/disasters/2022-australian-flooding/>
- Center for Disaster Philanthropy. (2022b). <https://disasterphilanthropy.org/disasters/tornado-outbreak-u-s-southern-plains/>
- Cırcır, O. & Tagay, Ö. (2022). Afet sonrası çocuk ve ergenlerde kayıp ve yas. F. Çalışandemir ve H. Mertol içinde, Eğitim bilimler ve sosyal bilimler multidisipliner araştırmalar (s. 97-115). Ankara: Vizetek Yayınları.
- Çakır, Ö. & Aydoğmuş-Atalay, G. (2020). Afetlerde özel gereksinimli grup olarak yaşlılar. *Dirençlilik Dergisi*, 4(1), 169-186.
- Çal, R. (2019). Savaş veya doğal afet sonrası çocuk veya ergenlere uygulanan okul bazlı müdahalelerin ruh sağlığı semptomlarına etkililiği üzerine bir sistematik derleme. *Talim*, 3(1), 71-102.
- Çopur, G. Y. (2023). Ampute çocuklarda psikolojik destek. <https://www.losante.com.tr/Blog/Detail/2327>
- Dağ, Y. S., Zengin, M., Yayan, E.H. & Dağ, S. (2024) Understanding the impact of natural disasters on children within first hours and days after an event: A phenomenological study through the experience of nurses. *International Nursing Review*, <https://doi.org/10.1111/inr.13031>.
- Eccles, J. (1999). The development of children ages 6 to 14. *The Future of Children*, 9 2, 30-44.
- Erden, G. (2000). Çocuklara yönelik afet sonrası müdahaleler. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(5), 49-61.
- Ev Okulu Derneği. (2023). Afet destek programı bengü aksekili–psikolojik ilk yardımdan, psikososyal desteğe [Video]. https://www.youtube.com/live/oVFz_wu-XcA?feature=share

- Fukuchi, N. & Koh, E. (2022). Children's survivor guilt after the Great East Japan Earthquake and tsunami: a case report. *Educational Psychology in Practice*, 38(2), 115-124.
- Gibbs, L., Marinkovic, K., Nurse, J., Tong, L. A., Tekin, E., Ulubasoglu, M., ... & Cobham, V. E. (2021). Child and adolescent psychosocial support programs following natural disasters—A scoping review of emerging evidence. *Current psychiatry reports*, 23, 1-19.
- Goodman, R. (2007). Children and grief: What they know, how they feel, how to help. Retrieved, 6(18), 1-9.
- Gökler-Danışman I. & Okay, D. (2017). Afetlerin çocuk ve ergenler üzerindeki etkileri ve müdahale yaklaşımları. *Türkiye Klinikleri*, 2(3), 189-197.
- Gözden, M., Tomas-Arslan, S. & Şavur, E. (2011). Psikososyal uygulamalar. <https://mavilotusdotorg.files.wordpress.com/2014/05/afetlerde-psikososyal-uygulamalar-ec49fitimi-kitabc4b1.pdf>
- Gözübüyük, A. A., Duras , E., Dağ, H. & Arıca, V. (2015). Olağanüstü durumlarda çocuk sağlığı. *Journal of Clinical and Experimental Investigations*, 6(3), 324-330.
- Gürbüz, F. & Koyuncu, N. (2023). Çocuklar ve deprem. In *International Conference on Scientific and Academic Research*, 1, 379-383.
- Hoven, C., Duarte, C., & Mandell, D. (2003). Children's mental health after disasters: The impact of the world trade center attack. *Current Psychiatry Reports*, 5, 101-107.
- Ilgın, H. Ö. & Karagül, D. (2022). Afet süreçlerinde kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde sivil toplum kuruluşu çalışanlarının deneyimleri: Çanakkale ili örneği. *Journal of Emerging Economies and Policy*, 7(2), 85-103.
- Işıklı, E. İ. (2023). Afet sonrasında risk grupları için destekler. *Seta Perspektif* (360), 1-6.
- İnce, C. (2020). Afetler çağı, afetlerin yapısal dönüşümü ve COVID-19. *Turkish Studies*, 15(4), 565-578.

- Kadıoğlu, M. (2008). Modern, bütünleşik afet yönetiminin temel ilkeleri. M. Kadıoğlu ve E. Özdamar içinde, Afet zararlarını azaltmanın temel ilkeleri (s. 1-34). Ankara: T.C. İçişleri Bakanlığı Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı.
- Kadıoğlu, M. (2011). Afet yönetimi beklenilmeyeni beklemek, en kötüsünü yönetmek. İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği.
- Kar, N. (2009). Psychological impact of disasters on children: Review of assessment and interventions. *World Journal of Pediatrics*, 5(1), 5-11.
- Karabulut, D. & Bekler, T. (2019). Doğal afetlerin çocuklar ve ergenler üzerindeki etkileri. *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5(2), 368-376.
- Kousky, C. (2016). Impacts of natural disasters on children. *The Future of children*, 26(1), 73-92.
- Kök, H. (2023). Afetlerde kriz yönetimi ve sosyal hizmet örgütleri. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 7(1), 1-17.
- Kukuoğlu, A. (2018). Doğal afetler sonrası yaşanan travmalar ve örnek bir psikoeğitim programı. *Afet ve Risk Dergisi*, 1(1), 39-54.
- Limoncu, S. & Atmaca, A. (2018). Çocuk merkezli afet yönetimi. *Megaron*, 13(1), 132-143.
- Mağden, Ç., Ademhan, Ç., Şavur, E., Yeniokatan, İ., Kılıç, M., Gözden, M., Çavuşculu, M., Akman, P., Arslan-Tomas, S. & Yüksel, S. (2008). Afetlerde psikososyal destek uygulama rehberi. Ankara: Türk Kızılayı.
- NA Psikoloji Bilim. (2021). Freud ve Psikanaliz (Kapsamlı Eğitim) [Video]. <https://youtu.be/0AcmHXp0oQw>
- Newman, E., Pfefferbaum, B., Kirlic, N., Tett, R., Nelson, S., & Liles, B. (2014). Meta-analytic review of psychological interventions for children survivors of natural and man-made disasters. *Current Psychiatry Reports*, 16, 1-10.
- North, C., Mendoza, S., Simic, Z., & Pfefferbaum, B. (2018). Parent-reported behavioral and emotional responses of children to disaster and parental psychopathology. *Journal of Loss and Trauma*, 23, 303-316.
- Olness, K. (2021). Children's mental health at times of disasters. *Pediatric Medicine*, 5, 1-10.

- Özdemir, O., Güzel Özdemir, P., Kadak, M. & Nasıroğlu, S. (2012). Kişilik gelişimi. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 4(4), 566-589.
- Özer, Y. E. (2017). Afet konusundaki algı ve yerel aktörlerin sorumlulukları. *Sayıştay Dergisi*, (106), 1-34.
- Özkan, B. & Çetinkaya-Kutun, F. (2021). Afet psikolojisi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(3), 249-256.
- Öztan, N., Demiröz, F., Kurtul, K., Aker, A., Arslan Tomas, S., Şavur, E., Alakara-Özcan, G., Seyhan, Y., Işık, E., Demircioğlu, M. & Ünal, Y. (2019). Afet ve acil durumlarda psikososyal destek hizmetleri saha çalışanları için el rehberi. Ankara: Unicef Türkiye Temsilciliği.
- Peek, L. (2008). Children and disasters: Understanding vulnerability, developing capacities, and promoting resilience—An introduction. *Children Youth and Environments*, 18(1), 1-29.
- PEP-Psikoterapi ve Psikososyal Çalışmalar Derneği. (2023). Toplumsal travmalarda psikososyal çalışmalar: Çocuklarla travma çalışmak [Video]. <https://youtu.be/WTQivyp6Hjw>
- Pfefferbaum, B., Jacobs, A., Griffin, N., & Houston, J. (2015). Children's disaster reactions: The influence of exposure and personal characteristics. *Current Psychiatry Reports*, 17, 1-6.
- Prasetyo, A. R. (2020). Early childhood physical, cognitive, socio-emotional development. *Jurnal Pendidikan Anak Usia Dini*, 4(2), 67-75.
- Psikososyal Destek Hizmetleri Daire Başkanlığı. (t. y.). Afet ve acil durumlarda psikososyal destek hizmetleri. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Psikososyal Uygulamalar Katılımcı Kitabı. (2011). Afetler ve Psikososyal Uygulamalar. Afetlerde Psikososyal Hizmetler Birliği.
- Rao, K. (2006). Psychosocial support in disaster-affected communities. *International Review of Psychiatry*, 18(6), 501 - 505.
- Reid, C. & Hillman, C. (2022). Children in a disaster: health protection and intervention. *BMJ Military Health*, 168, 473 - 477.

- Richez, A., Gindt, M., Battista, M., Nachon, O., Ménard, M., Askenazy, F., Fernandez, A. & Thümmeler, S. (2022). Storm Alex: acute stress responses in the pediatric population. *European Journal of Psychotraumatology*, 13, 1-4.
- Saday-Duman, N. (2023). Deprem nedeniyle organ kaybı (amputasyon) yaşayan çocuklara nasıl yaklaşalım? [Video]. <https://youtu.be/MyGhS9eGflg>
- Safi, I. & Al-Hassan M.(2024). Reassessing disaster and emergency management: A child rights perspective. *Sch Bull*, 10(2), 32-38
- Sağlam, M. & Aral, N. (2016). Tarihsel süreç içerisinde çocuk ve çocukluk kavramları. *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, 1(2), 43-56.
- Sarı Psikoloji. (2015). Psikososyal destek nedir? <https://saripsikoloji.com/psikososyal-destek>
- Satapathy, S. (2009). Physiological trauma in disasters: Child development and clinical implications. R. Shyam, & A. Khan içinde, *Clinical Child Psychology* (s. 163-181). Satyawati Nagar: Kalpaz Publications.
- Schonfeld, D. & Demaria, T. (2015). Providing psychosocial support to children and families in the aftermath of disasters and crises. *American Academy of Pediatrics*, 136(4), e1120 - e1130.
- SHUDER. (2023). Afet ve acil durumlarda psikososyal destek ve müdahale eğitimi [Video]. <https://www.youtube.com/live/3A-NY1oP1jI?feature=share>
- Subaşı, Ö. (2015). XI. yüzyılda Anadolu'da meydana gelen doğal afetler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 54, 505-535.
- Şahin, S. (2021). Psikososyal müdahale çalışanlarının afetlere karşı bireysel hazırlık düzeylerinin değerlendirilmesi. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi.
- Türk Psikologlar Derneği. (2023a). Herkes için psikolojik ilk yardım [Video]. https://www.youtube.com/live/9UcN_SrCRAg?feature=share
- Türk Psikologlar Derneği. (2023bt). Afet sonrası çocuklara ve aile bireylerine yaklaşım [Video]. <https://www.youtube.com/live/YPIkcbbd9NE?feature=share>
- Uluslararası Kızılhaç Komitesi, M. (2014). Refakatsiz ve ailesinden ayrı düşmüş çocuklara ilişkin kurumlararası rehber ilişkiler. Cenevre: UNICEF

- Üner, E. (2021). Afet yönetiminde toplumsal cinsiyet eşitsizliği: Doğal afetlerde cinsiyete dayalı zarar görülebilirlik farkı. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(2), 351-381.
- Varol, N. & Gültekin, T. (2016). Afet antropolojisi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 15(59), 1431-1436.
- Vogel, J. & Vernberg, E. (1993). Part 1: Children's psychological responses to disasters. Journal of Clinical Child Psychology, 22, 464-484.
- Yıldız, M. İ., Başterzi, A. D., Yıldırım, E. A., Yüksel, Ş., Aker, A. T., Semerci, B., Çakıroğlu, S., Yazgan, Y., Sercan, M., Erim, B. R., Küçükparlak, İ. & Hacıoğlu, M. (2023). Deprem sonrası erken dönemde koruyucu ve tedavi edici ruh sağlığı hizmeti-Türkiye Psikiyatri Derneği Uzman Görüşü. Türk Psikiyatri Dergisi, 34(1), 39-49.
- Yorulmaz, D. S. & Karadeniz, H. (2021). Afetlerin mental sağlığa etkisi. Doğal Afetler ve Çevre Dergisi, 7(2), 392-398.